

LIKOVNI VREMENA

Problematična dugoročnost

Među važnijim je strukturnim obilježjima grada njegova težnja da se oblikuje kao **nepropadljiva zbiljnost**. Dakako da ta težnja nije slijepa na činjenicu da su pojedinačni gradski sklopovi i te kako propadljivi. Ipak, sama činjenica nije dostatna za premještaj spomenute težnje na položaj utopijske tlapnje koja bolje pristaje ridikuloznoj svijesti i mašti. Nije dostatna zbog više okolnosti. Najprije, ideal nepropadljivosti izravno utječe na posebna mjerila građenja i njegove kakvoće. Svaki graditelj pouzdano zna da ono što gradi ne može ne podleći vremenu. Ali baš zbog toga građenje podvrgava posebnim zahtjevima, ispunjenje kojih vodi, ako već ne zajamčenoj trajnosti, onda **većoj otpornosti** građevine na tijek vremena. Osim toga, nepropadljivost se ne mora ograničiti na izgradak. Štoviše, poučci iz povijesti grada pokazuju da su takva (samo)ograničenja razmjerno rijetka. Naprotiv, u povijesti grada češći su primjeri graditeljskog ponašanja koje težnji grada da se (samo)oblikuje kao nepropadljiva zbiljnost, osim izgradaka, “podređuje” i samo umijeće i praksu građenja. Drukčije rečeno, kada već ne može zajamčiti nepropadljivost svojih građevina, grad se trudi zajamčiti nepropadljivost umijeća građenja i same graditeljske prakse. Zahvaljujući tomu, sposoban je razviti i izgraditi stabilni sustav obnove koji djeluje paralelno sa sustavom građenja. Na taj se način na mjestu nepropadljive činjenice ustaljuje kontinuirani proces građenja/rušenja/obnove. Njegova je nepropadljivost neodvojiva od zamisli o nepropadljivosti samog grada kao posebne **subjektivnosti**. Ta je, pak, zamisao, po naravi stvari, tijesno svezana s interesom za “dugo trajanje” i gradske zbiljnosti i gradskog identiteta.

U profesionalnom jeziku moderne urbanističke struke ta se ambicija, poznato je, “socijalizirala” s pomoću ideje o postojanu dugoročnom razvitku: i grada i društva u cijelosti. Od romantizma dalje teoretičari socijalne evolucije, ne-

ovisno o posebnim epistemološkim sklonostima, podsjećaju da je zamisao o nepropadljivosti postala praktičnom težnjom društvenih cjelina. Težnje, dakako, obuhvaćaju i gradove. Ali se (samo)oblikuju kao zbilje i zamršenije i raznovrsnije od gradova. Odmjeri li se taj prijenos sa stajališta sociologije znanja ili sociologije kulture, lako je uočiti da je on samo mali dio procesa koji se konvencionalno zove modernizacijom. Premda se on događa na više razina, nije netočno modernizaciju zamisliti kao proces preobrazbe društva **po konstrukcijskim uzorcima grada**. Budući da je jedan od konstrukcijskih uzoraka grada i ideja o nepropadljivosti, morala je i ona biti uključena u oblikovanje nove, građanske, zbiljnosti. Zahvaljujući tomu, građansko društvo sebe predočuje kao nepropadljivo društvo; predočuje i sebi i drugima.

Nepropadljivost u građanskoj predodžbi nije nespojiva s mijenom. Spoj same ideje (o nepropadljivosti) i iskustvenih očitosti da se društvo mijenja poslužio je kao uporište različitih likova teorije društvene evolucije. Neovisno o broju nužnih faza te evolucije (ima modela s dvije, tri, četiri, pet i više faza) sama teorija poručuje da je, unatoč očitoj propadljivosti mnogih likova povijesne zbiljnosti, **nepropadljivo društvo koje evoluira**. Drukčije rečeno, ono se mijenja, ali **mijenjajući se ostaje trajno**. To je moguće ako se društveni razvitak predoči kao kontinuirani proces, koji, unatoč nužnim mijenama, ne ugrožava **metapovijesni** identitet društva. Ne ugrožava ga najprije zbog toga što svaka nova razvojna faza "prirodno" proizlazi iz prethodne, bilo kao njezina dijalektička opozicija bilo kao njezin usavršeni otisak. Na taj je način, unatoč mijeni, središnje mjesto u slikama društvene preobrazbe zauzela ideja stabilnosti.

Analize iz "povijesti budućnosti" (1, 1992) pokazuju da se ideje kontinuiteta i stabilnosti češće, i s većom sigurnošću, rabe u autora koji djeluje do sredine tekućeg stoljeća. Od tada, međutim, teorijsko, ali i svakodnevno, iskustvo sve snažnije prožimlje uvid da se preobrazba modernih društava vrlo teško može opisati s pomoću ideje kontinuiteta razvitka. Sistemski rezovi, izazvani radikalnim političkim projektima (lijeve ili desne revolucije), a još više mijene tehničkih struktura, redovito jedva, ili nimalo, predvidljive (primjerice, elektronička rekonstrukcija industrije šezdesetih i sedamdesetih godina) nagomilali su mnoštvo činjenica koje ukazuju da malo što u društvenoj zbilji može računati sa stabilnim dugoročnim razvitkom koji uredno niže fazu za fazom, nadmašujući prethodnu no-

vom. Zbog toga je i napor da se društvenom razvitku ili razvitku grada dopišu “nepoderivi” dugoročni ciljevi zadržao attribute i uzaludna i problematična posla.

Manjak socijalnog povjerenja u dugoročnost razvitka i evoluciju društva koja, predvidljivo, manje savršenu fazu zamjenjuje novom, savršenijom, nije, međutim, suspendirao i gradsku predodžbu o vlastitoj nepropadljivosti. Ona je, rečeno je prije, strukturnom sastavnicom gradske zbiljnosti. Suspendirao je, pak, epistemološku scenografiju socijalnog evolucionizma koji ne može bez zaključka da je zbilja budućnosti nadmoćnija zbilji sadašnjosti. To znači da se posao na uređivanju grada i “planiranju” gradske budućnosti **teorijski odvojio** od evolucionističke hipoteze o boljoj budućnosti. Budućnost je u modernim društvima **višesmjerna**. Ona, dakle, može ponuditi slike poboljšanih stanja i uvjeta. Ali može ponuditi i one njima oprečne. Ne ovisi, dakako, samo o gradu ili o društvu koje će slike postati razvojnog obvezom i zbiljom. Ali, nesumnjivo, ovisi o njegovoj sposobnosti i razvojnoj otpornosti na koje će izazove primjereno odgovoriti.

Paradoksalni lik napretka: retrorazvitak

Predodžbu o dugoročnu i kontinuiranu razvitku, na koju je *episteme* socijalnog evolucionizma naslonio svoje najbolje izjave, posebno je ugrozio višekratno ponovljeni uvid da pravac društvene preobrazbe može biti ne samo različit od očekivanog nego i – suprotan. Primjeri takvih, paradoksalnih, društvenih preobrazba nazvani su primjerima retrorazvitka.

Uočiti je da su se takvim retroprimjerima dale iznenaditi obje glavne strategije modernizacije: i ona “klasična”, građanska (strukturu i obrise koje iscrpno opisuje M. Weber) i ona socijalistička koja je u isti mah pred/postgrađanska. U epistemološkom obzoru građanske modernizacije primjeri retrorazvitka istovrsni su “džepovima predmodernizacije” ili pak paradoksalnim učincima modernizacije; organizatori modernizacije, u osnovi, nemaju primjereni analitički ključ za njihovu interpretaciju. Zato ih **preventivno** odvajaju od modernizacijske zbilje s pomoću nekoliko usporednih postupaka, koji, svaki na svojoj razini, imaju isti cilj: primjere retrorazvitka predočiti kao jednu vrstu dubinskog poremećaja iliti bolesnog stanja. U epistemološkom obzoru socijalističke modernizacije primjeri retrorazvitka se bez posebne sustege izravno imenuju neprija-

teljskim činjenicama. Oblici systemske odmazde nad njima ovise o tomu koliko su bliski/udaljeni od žanrovski preciziranih oblika političkog oponiranja. Ako ima i najmanje sumnje u to da je posrijedi politička razlika, primjeri retrorazvitka uklanjaju se organiziranim političkim nasiljem. Ako, pak, nema mjesta takvoj sumnji, primjeri retrorazvitka potiskuju se prema rubu poretka i ne dopušta im se društveni status bolji od statusa rubne, privremene činjenice koja će nužno, “u idućoj fazi razvitka”, nestati.

Skiciranu vrstu neobuzdanosti (post)modernog razdoblje je, unatoč svom krivudavu životopisu, djelomično ublažilo. Tomu su posebno pridonijele dvije činjenice. Prvo, od osamdesetih godina dalje očiti su znaci posustajanja socijalističke modernizacije, a devedesetih se ona i slomila. Primjeri retrorazvitka, koji su se na njezinu području djelovanja razvili, postali su, gotovo neočekivano, **novim uporištima društvene racionalnosti** (demokracija, tržišno gospodarstvo, obzirni razvitak itd.). Drugo, građanska je modernizacija morala priznati da sve društvene i životne razlike koje su prisutne u modernizacijskom krajoliku nisu privremene tvorbe, koje će, bilo dijalektički bilo evolucijski, nestati na višem stupnju društvene evolucije. Drukčije rečeno, “džepovi predmodernizacije” stekli su status uporišta **alternativnih oblika** društvene preobrazbe i razvitka.

Zajednički označitelj kojim se međusobno vežu svi takvi retroprimjeri jest riječ **retradicionalizacija**. U postmodernoj epistemologiji (od kraja sedamdesetih, po prilici, dalje) ona više nije riječ koja prethodi jednoj vrsti modernizacijske osvete nad onim što se “retradicionalizira”. Naprotiv, ona označuje u poretku priznate oblike i ciljeve društvene preobrazbe. Racionalna podloga te nove legitimacije je raznorodna, u rasponu od ekologijske i životne obrane do kulturne razlike i građanskog prava. No neovisno o tomu očito je da sve te podloge mogu biti uporabljene na predviđeni način zbog toga što su **stanište razlike**. Pravo na razliku koje je (post)moderna legitimacijski učvrstila otvorilo je mogućnost da se i oblici retradicializacije uvrste u rezultate društvenog napretka ravnopravne onima koji su nastali kao planirani učinak modernizacije. Zahvaljujući tomu, i strategije retrorazvitka postale su obvezujućim sastavnicama **sistemske usmjerivane i nadzirane društvene preobrazbe** iliti društvene evolucije. U (post)socijalističkim zemljama to je, najprije, značilo **vratiti dostojanstvo kolektivnom sjećanju**.

Egzistencijalno vrijeme naspram kodirana vremena

Analize iz povijesti vremena (Attali) modele "socijalizacije vremena" dijele na tri osnovna. Tako se razlikuje vrijeme organizma, vrijeme strojeva i vrijeme kodova. Potonje je svojstveno suvremenim društvima, gdje se vrijeme premešta na rub apstrakcije i matematički kodira. Na taj način nastaje, iz egzistencijalne perspektive odmjereno, **imaginarni kontinuum**; koliko je njegova imaginarnost očitija toliko se kontinuum odlučnije primjenjuje i kao **praktični** usmjerivač socijalnog djelovanja i ponašanja. Primjerice, imaginarni kontinuum vremena leži u temelju tako važnih gospodarskih područja kakvo je profesionalni sport ili informatičke i komunikacijske usluge. Bez njega sportski rekordi ili tehnički standardi bili bi, jednostavno, neodredljivi.

(Post)moderna dramatzacija razlike, međutim, nije ostala ograničena samo na načelnu fragmentaciju općih fantazama socijalne evolucije. Ona je vrlo rano zauzela i prvo područje socijalne regulacije: područje socijalizacije vremena. Na taj je način (post)moderna dramatzacija razlike stekla vrlo čvrsto uporište. Ono se potvrdilo najprije u pravu pojedinca da svoj život "razdijeli" na nekoliko ritmičnih područja: na obvezujuće područje brzih ritmova koje je nametnulo vrijeme strojeva; na, također obvezujuće, područje vremena kodova. Ali i na "slobodno" područje egzistencijalnih ritmova, gdje **životno pravo na egzistencijalno uređivanje vremena postaje ishodištem niza drugih, i ekologijskih i društvenih, prava**. Na taj su način ritam i vrijeme modernizacije postali izravno ovisni o egzistencijalnim ritmovima i vremenima. U društvenoj zbilji, zahvaljujući tomu, oblikovala su se **usporodna vremenska područja** koja se ne mogu homogenizirati bez ekstremnog nasilja. Ta činjenica iznutra preuređuje uzorke institucionalne izgradnje. Ali i uzorke urbanih strategija. Jer se društvo temporalno "zonira".